

گفتاریابی در تاریخ و فرهنگ

مجموعه مقالات دکتر سید فتح الله مجتبیٰ

گفتارهایی در تاریخ و فرهنگ (مجموعه مقالات سیدفتح الله مجتبائی)	نام کتاب
سیدفتح الله مجتبائی	تألیف
میترا حسینی	به کوشش
مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی (مرکز پژوهشهای ایرانی و اسلامی)	ناشر
مهسا مهرانی	صفحه آرا
استودیو ایرانشهر، رضا فرزانه یار	طراح جلد و صفحات عنوان
شارپ، شاد رنگ	لیتوگرافی، چاپ
معین	صحافی
۱۳۹۸	چاپ اول
۵۰۰ نسخه	تعداد
۹۷۸-۶۰۰-۶۳۲۶-۹۸-۶	شابک

مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی
(مرکز پژوهشهای ایرانی و اسلامی)

گفتارهایی در تاریخ و فرهنگ

مجموعه مقالات دکتر سید فتح الله مجتبا

پژوهش‌های می‌تراستی

تهران، ۱۳۹۸

مرکز دائرة المعارف بزرگ اسلامی
(مرکز پژوهشهای ایرانی و اسلامی)

نشانی: تهران، نیاوران، کاشانک، صندوق پستی ۱۹۵۷۵/۱۹۷
تلفن: ۲۲۲۹۷۶۶۳ | دورنگار: ۲۲۲۹۷۶۶۳
پست الکترونیک: centre@cgie.org.ir
www.cgie.org.ir

یادداشت

اکنون بیش از سی سال از آن روزها می‌گذرد که استاد بزرگوار آقای دکتر سید فتح‌الله مجتبائی، دعوت ما را برای همکاری علمی در مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی (مرکز پژوهش‌های ایرانی و اسلامی) پذیرفت و مایه کمال افتخار و امتنان است که شمار قابل توجهی از آثار استاد ذیل عناوین و مداخل دائرةالمعارف درج، و مقالات پرشماری نیز با دقت کم‌نظیر ایشان اصلاح، ویرایش و بازنویسی شد. مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی در همه این سالها در شورای عالی علمی و بسیاری موارد مهم دیگر از راهنمایی‌های استاد بهره‌مند بوده است. نقش دکتر مجتبائی در پرورش پژوهشگران این مرکز، اگر بیشتر از دیگر فعالیت‌های ایشان نباشد، به هیچ‌روی کمتر نیست و همان‌طور که در مجامع دانشگاهی، طی چندین دهه چند نسل از پژوهشگران در حوزه دین‌شناسی، فرهنگ ایران، ادب فارسی و عرفان در محضر ایشان بسیار آموخته‌اند، در این مرکز نیز محققان جوان توصیه‌ها و راهنمایی‌های علمی و دوران‌دیشی‌های حکمت‌آمیز استاد را چراغ راه یافته و به قدر توفیق از آن برخوردار بوده‌اند.

دکتر مجتبائی از آن دست نادره‌کاران روزگار ماست که دمی از آموختن نیاسوده و جز به ضرورت دست به قلم نبرده و هم بدین سبب است که آثار ایشان از تألیف و ترجمه، باید الگو و سرمشق دلبستگان دانش و پژوهش در زمینه ادیان، عرفان و ادبیات قرار گیرد. مقالات استاد در دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، از دایره وسیع علاقه‌مندی‌های علمی ایشان به جوانب فکری و فرهنگی گوناگون حکایت می‌کند و هم نمونه‌ای از دقت علمی و شیوه تحقیق و پژوهش است. اکنون که این مجموعه به دست نشر سپرده می‌شود، موقع مناسبی است تا جامعه علمی کشور بسی بیش از گذشته به مقام علمی رفیع استاد وقوف یابند، آن را ارج نهند و مطلوب خویش را به کمال در آثار ایشان بیابند.

این نوشته کوتاه را با دعا برای سلامتی و عزت مستدام استاد دکتر مجتبائی به پایان می‌برم و امیدوارم مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی همواره از لطف حضور پربرکت ایشان برخوردار باشد. بمتنه و کرمه.

کاظم موسوی بجنوردی

مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی

(مرکز پژوهش‌های ایرانی و اسلامی)

فهرست

یادداشت	هفت
فهرست	نه
مقدمه	یازده

اشخاص

آتش لکهنوی	۳
آتشی	۵
آذرکیوان	۸
آذری طوسی	۳۸
آرزو	۴۳
آهی	۴۷
ابراهیم مجذوب	۴۹
ابن حسام خوافی	۵۰
ابن حسام قهستانی (یا خوسفی)	۵۱
ابن خفیف	۵۵
ابن عجیبه	۶۸
ابن عراق	۷۴
ابن یمین	۷۹
ابوالعباس مرسی	۸۵
ابوبکر تایبادی	۹۱
ابوطالب مکی	۹۴
حکیم ترمذی	۱۰۱
ذوالقرنین	۱۲۰

ادیان و عرفان

آخرالزمان	۱۵۹
آدم	۱۸۰
ابلیس	۲۰۰
بت	۲۲۲

ادبیات و زبان شناسی

ادبیات پنجابی	۲۲۹
اضافه	۲۳۷
زبان اردو	۲۴۵

کتابها

آذربیزین نامه	۲۶۵
آندراج	۲۶۸
اکبرنامه	۲۷۱
بلوهر و بوداسف	۲۷۵

شهرها

آرکات	۲۹۱
آسام	۲۹۷
آگره	۳۱۱

نمایه‌ها

نامهای خاص	۳۲۵
جایها	۳۴۵
کتابها و نشریات	۳۵۳
نمایه موضوعی، مدنی، قومی، اصطلاحات	۳۶۷

تأمل در ساحت‌های فکری گوناگون، از ایران تا شبه قاره هند، از هند تا غرب جهان اسلام، پرداختن به زندگی، اندیشه‌ها و آثار بزرگان این سرزمینها، توجه به کتابهای پرارج و جریان‌ات دوران‌ساز تاریخی و فرهنگی، معرفی شماری از شهرهای بزرگی که در آنها حیات فکری و فرهنگی اسلامی با تاریخ و تمدن کهن هندی درآمیخته است، موضوعاتی است که در قالب مداخل مشخص دائرةالمعارفی و به طریق اختصار، به قلم دکتر سیدفتح‌الله مجتبائی نگارش یافته است. دکتر مجتبائی از ابتدای تأسیس مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی در سال ۱۳۶۳ با این مرکز همکاری مداوم داشته و در دوره‌هایی مدیریت بخش‌های ادبیات، عرفان و تاریخ ادیان را برعهده داشته است.

مجموعه پیش رو گزیده‌ای از مقالات دکتر مجتبائی است که در طی بیش از سه دهه فعالیت ایشان در حوزه دانشنامه‌نگاری در مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی گردآوری شده است. پیش از این دو مجموعه دیگر از مقالات استاد به نامهای بنگاله در قند پارسی (۱۳۹۲ش) و قال و مقال عالمی (۱۳۹۵ش) توسط انتشارات سخن به چاپ رسیده است که هر دو به فراخور موضوع، شماری از مقالات منتشر شده ایشان در دائرةالمعارف بزرگ اسلامی را نیز در بردارند. در این مجموعه، مقالات دیگر، و چند مقاله از مقالات آن دو مجموعه انتخاب شده و با اعمال برخی اصلاحات در آنها، از جمله تکمیل برخی ارجاعات و منابع، و بازبینی و تغییر در شیوه ارجاعات برای انتشار به صورت جداگانه و مستقل از مجلدات مختلف دائرةالمعارف بزرگ اسلامی برای استفاده دانش‌پژوهان آماده شده‌اند.

شایسته است از توجه و زحمات آقایان کاظم موسوی بجنوردی، ریاست مرکز دائرةالمعارف بزرگ اسلامی، عنایت‌الله مجیدی، ریاست کتابخانه و محسن موسوی بجنوردی مدیریت انتشارات این مرکز که کار گردآوری مجموعه پیش رو به پیشنهاد آنان و مقدمات تهیه آن نیز توسط آنها فراهم شد، خانم دکتر فاطمه لاجوردی و آقای عباس مافی که با راهنمایی‌های ارزنده خود همراه این حقیر بودند، و همچنین خانمها بهاره بادافراس و مهسا مهرانی که اثر حاضر بدون صفحه‌آرایی و حروفچینی آن دو چنین سامان نمی‌یافت، قدردانی و سپاسگزاری کنم.

میترا حسنی

فروردین ۱۳۹۸